

УДК 821.161.2.09-1

УКРАЇНСЬКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПОЕЗІЯ (ДЕЯКІ АСПЕКТИ)

Іван ЛУЧУК

*Інститут Івана Франка НАН України,
вул. Драгоманова, 18, Львів, Україна, 79005*

Розглянуто сучасну українську експериментальну поезію. Увагу звернуто, зокрема, на візуальну поезію та паліндромію.

Ключові слова: українська поезія, експериментальна поезія, візуальна поезія, паліндромія.

На komponування цього сюжету мене надихнула дисертація Юлії Починок «Українська експериментальна поезія кінця ХХ – початку ХХІ століття: текст, контекст, інтертекст», властиво – автореферат дисертації [2], на який я радо відгукнувся. Захист дисертації успішно відбувся 2 жовтня 2015 року у Львівському національному університеті ім. Івана Франка. Під кінець того ж року вийшла і монографія «Українська експериментальна поезія кінця ХХ – початку ХХІ століття: текст, контекст, інтертекст» у тернопільському видавництві «Навчальна книга – Богдан», у форматі електронної книжки (<http://www.bohdan-digital.com/catalog/vycsha-shkola/883/>) [3]. Але зараз не тільки про це, а більше про сучасну українську експериментальну-таки поезію-таки.

Нарешті з'явилася наукова робота, присвячена українській експериментальній поезії, увівши таким способом термін «українська експериментальна поезія» в науковий обіг. Авторка дисертації «Українська експериментальна поезія кінця ХХ – початку ХХІ століття: текст, контекст, інтертекст» Юлія Починок не лише увела за тендітну ручку цей термін у палати академічно-університетської науки про літературу, а й виокремила ознаки, притаманні експериментальним поетичним текстам, розробила власну класифікацію поетичного експерименту, визначила основні його види.

Спершу кинемо оком на підходи до вивчення експериментальної поезії. Сергій Бірюков, який у Пермі (Росія) заснував Академію Заумі (ї мене туди прийняли академіком навесні 1998 року), видав книжку «Зевгма: Русская поэзия от маньеризма до постмодернизма» (1994), в якій подав із солідними супроводами тексти рідкісних та ігрових форм російської поезії – акростихів, центонів, брахіколон, тавтограм тощо, розглядав експеримент як «родову ознаку мистецтва» [2, с. 6]. Вже майже два десятиліття С. Бірюков живе в Німеччині, де й далі продовжує «експериментувати». У 2005 році Тетяна Бонч-Осмоловська запропонувала курс лекцій «Комбінаторна література, або визначення, вивчення і створення літературних текстів, заснованих на формальних обмеженнях» [2, с. 6]. Воно то так, але ще 2002 року Сергій Федін разом із Германом

Лукомніковим (моїм єдиним московським другом) видав книжку «Антология русского палиндрома, комбинаторной и рукописной поэзии», де надруковано та прокоментовано багато різновидів комбінаторної поезії: окрім низки палиндромних форм, рівнобуквиці, різномисли, хвилеходи, анаграми, метаграми, логогрифи, різнобуквиці, тавтограми, акростиhi, центони, цитатни. Окремо в комбінаторній поезії виділено рукописні форми, які відчитуються неоднозначно, залежно від ракурсу чи погляду (листовертні, ортогонали, задзеркалали тощо; ефект їх сприйняття досягається завдяки особливостям шрифту та почерку). Не один дослідник намагався уточнити загальне визначення поетичного експерименту або його окремих різновидів. Ще Філіппо Томмазо Марінетті вів мову про «акцентування на звуковому оформленні та графічній наповненості тексту» [2, с. 6]. Той же С. Федін «у вузькому розумінні до галузі комбінаторної літератури зараховував твори, створені комбінацією літер» [2, с. 6]. В. К. Дудаков-Кашуро замислювався над спрямованістю мовного експерименту та зміні «не лише уявлення, але й сприйняття вірша» [2, с. 6]. С. Сігей визнав необхідність розрізнення «візуалізації вірша» (традиційно усталеної) та власне «візуальної поезії» [2, с. 6]. І. Ісу створював тексти каліграфічної техніки з літер, цих найдрібніших складових елементів, на які він розклав мову [2, с. 6]. Той же С. Бірюков окреслив особливий вид письма – скрибентизм, який «доводить кожну графему до першоелементів» [2, с. 6]. Як це мені зрозуміло! І як це було близьке Назарові Гончару!

Згрубша у першій третині ХХ століття експериментальне текстотворення було культивоване в авангардних колах. У 1960-х роках пальму першості експериментального текстотворення перебрали американські поети-експериментатори, яких Д. Ален у праці «Новітня американська поезія» поділив на п'ять шкіл: школа «Блек Маунтін», школа Сан-Франциско, поети стилю «Біт», Нью-Йоркська школа, сюрреалізм і екзистенціалізм. В українському літературознавстві загальний термін «експериментальна поезія» ще не культивований належно, не усталений, не фігурує в енциклопедично-довідкових виданнях.

Якщо загалом експериментальна поезія ґрунтується на формально-змістовій єдності (на рівні мовної семантики, зорової графіки й електронних технологій), якщо вона «чітко структурована за певними алгоритмами дій» [2, с. 6], якщо власне формалістська поезія «формує окремий пласт експерименту» (висновуючись ще з барокової поезії, з фігурних і курйозних віршів) і може бути відтворена відносно «традиційними» способами, то особлива форма експериментування, мережева поезія (яка існує у віртуальному просторі), усі ті гіпертекстуальні твори й анімаційні вірші, «не можуть бути відтворені на папері без суттєвих втрат» [2, с. 7]. Тож під терміном «експериментальна поезія» Юлія Починок розуміє не тільки всі допустимі й уявні види формальної обробки тексту, а й «техніку гри зі словом, експеримент над змістом», розглядає її і як комплект характерних поетикальних ознак (така собі вервичка з невизначеною кількістю чоток), і як окремішне історико-літературне явище [2, с. 7].

Юлія Починок під поняттям «експериментальна поезія» розглянула своєрідний пласт літературних пошуків-дерзань, які ґрунтуються на особливому творчому підході. Це експерименти з мовою на різних рівнях (семантичному та фонетичному), поєднан-

ня в поезографіці (або ж – поезографії, за Тетяною Назаренко) живопису із поезією (вираженою графічним зображенням літер) всупереч межі між поезією та живописом (за Готфрідом Ефраїмом Лессінгом), текстові колажі (зв'язок між буквою та річчю), технічно-комп'ютерні штучки, перформансування.

Погляньмо ж тепер, які ж то були «доюліє-починоківські» спроби класифікації експериментальної поезії.

Тетяна Бонч-Осмоловська, використавши формальний підхід, до типу експериментальних віршів віднесла акростиhi, паліндроми, анаграми, омограми, ропалони, монорими, панторими, фігурні вірші тощо [2, с. 7].

Манфред Пютц виділив двадцять два підвиди самої лише конкретної поезії: монтаж, вірш-колаж, лєтристський вірш, вірш-шифр, автономна словесна структура, експериментальний вірш, комп'ютерний вірш тощо [2, с. 7].

Ойген Гомрінгер поділяв конкретну поезію на шість видів: ідеограма, констеляція, діалектний вірш, паліндром, типограма, піктограма [2, с. 7].

Юрій Завадський запропонував поділити план вираження конкретного тексту на три рівні: семантичний, фонетичний, графічний [2, с. 7].

Андрій Підпалій у кандидатській дисертації «Маргінальні форми в українській поезії ХХ століття» (2004) виділив, зокрема, «безпунктуаційну несегментовану вільну форму».

Юлія ж Починок запропонувала вирізняти чотири типи експерименту: семантико-структурний, технічний, візуальний, перформативний. Кожен із цих типів, зрозуміло, ґрунтується на власних самоцінних принципах, та й представлений конкретними літературними явищами. Перший тип, тобто «семантико-структурні експерименти» в дисертації «Українська експериментальна поезія кінця ХХ – початку ХХІ століття: текст, контекст, інтертекст» розглянуто на прикладі творчості Юрія Тарнавського. Другий тип, технічний, стосується творчості Юрія Завадського, «від поезографіки до мережевої поезії». Третій і четвертий типи стосуються ЛуґоСад-у.

Про перформативність найкраще й логічно говорити на прикладі творчості Назара Гончара. Мистецтво поетичне Н. Гончара відзначається багатогранністю, оригінальністю, специфічністю. Версифікаторське розмаїття, звертання до візуальної поезії (зокрема, паліндромії), експериментування зі звуковими виражальними засобами, музикування, театральність та естрадність – усе це елементи його мистецтва поетичного. Назар Гончара називають чи не найкращим українським поетом-перформером. І в цьому є великий сенс, адже саме перформативність стала дуже важливою для його творчого самовираження, і він у ній досягнув багато чого. Назар Гончар здійснив багато перформансів – всіх і не перелічити (з часом варто було б скласти якомога вичерпніший їх список), більшість в Україні, але мав чимало їх і закордоном – у Польщі, Австрії, Німеччині...

В українському контексті найрозвиненішим виявився саме третій, візуальний, тип експериментальної поезії. Паліндромію зазвичай залучають до візуальної поезії. Своєрідним проміжним підсумком розвитку цього типу поезотворення стали дві антології – «Поезографія: сучасна зорова поезія українською мовою» (Київ, 2005; упорядник Те-

тяна Назаренко) [1] й «У сузір'ї Рака: Антологія української паліндромії» (Тернопіль, 2011; упорядники Микола Мірошніченко й Іван Лучук) [4]. У паліндромному стилі почнемо з кінця, тобто з паліндромії.

В упорядкуванні Миколи Мірошніченка й моєму вийшла антологія української паліндромії «У сузір'ї Рака» (у 2011 році, вже після смерті Мірошніченка), саме вона витворює найповнішу картину в цій галузі. Не зайвим буде сказати коротко про її структуру й деякі риси. Спершу йде моя передмова, потім добірка зачинателя українського паліндромії Івана Величковського й вірш-рак мого батька Володимира Лучука, від якого ведемо відлік відродження нашої паліндромотворчості. Далі розташовані за алфавітом порядком прізвищ добірки 44 авторів. Добірка паліндромів Ліни Біленької під загальною назвою «Око в око» доповнена моновіршами. Поема-паліндром Станіслава Бондаренка «Вік вовків» присвячена Миколі Вінграновському, паліндром «А ті літа» присвячений Ліні Костенко, решта його паліндромів без присвят. Олег Будзей свої середнього й більшого розміру паліндромі чітко вибудовує, а в більшості останній (видається, що ключовий) рядок дає в розбивку. Назар Гончар представлений сливе цілим своїм корпусом паліндромонів (є декілька однорядкових, проте більшість солідного обсягу), серед яких є і сонет, і поема «молоко бентеж реве левержет небоколом». Олександр Гордон має мінімалістичні паліндромі, складені з надто часто вживаних у паліндромії слів. Тарас Девдюк має тетраптих «Паліндромі на палі». Михайло Зарічний представлений значною кількістю однорядкових паліндромів, паліндромонів, магічних квадратів, які вибудовує з математичною прецизійністю, а теж «Паліндромними дефініціями», в яких паліндромно розтлумачує окремі слова. Іван Іов має паліндромі різного гатунку, зокрема комбіновані, у вільному стилі, моновірші з циклу «Рядок-обрій». Олександр Ірванець представлений єдиним своїм паліндромом, який вже встиг стати народним. Віктор Капуста представлений паліндромним сонетом на музичну тему. Валентин Кибирев має декілька паліндромів, зокрема варіації на паліндром Афанасія Фета, а теж ракоскладівню, тобто різновид паліндромі, де дзеркально-симетрично розміщуються щорядка склади слів. Ірина Кодлубай представлена трьома паліндромними віршами. Мирослав Король є автором візуальних паліндромів, які і є власне зоровою поезією. Наталя Лобас вкряпила паліндромні рядки в мініатюрний забавний віршик. Микола Луговик має паліндромі, моновірші, а теж один паліндромон. Моїх паліндромонів є достатньо. Ростислав Мельників є автором «рако-поєми у шести піснях» «Ахверика».

Про добірку Миколи Мірошніченка в цій антології варто сказати докладніше, адже в ній зібрано сливе увесь паліндромний доробок поета. До слова, сам автор ідеї, ініціатор і врешті співупорядник антології «У сузір'ї Рака», тобто Микола Мірошніченко, власноруч підготував значно скромнішу свою добірку для цієї антології. Я її значно розширив, а вже заокругленої повноти вдалося досягнути завдяки матеріалам, що надала вдова поета Лариса Мірошніченко. Отже, цей паліндромний доробок у вигляді об'ємної добірки ділимо на три частини з одним додатком. До першої частини належать паліндромі, тобто вірші, що читаються паліндромно по окремих рядках. Паліндромі М. Мірошніченка писав упродовж усього свого творчого шляху. Хронологічні межі

між першим і останнім паліндромом такі: від 2 жовтня 1971 року до 30 червня 2008 року. Найдавніший зафіксований тут паліндром має назву «Міжгір'я»:

І ні тіні
у шиту тишу
мохом.

І ні ріні
у лохів віхолу...

А смерк –
висі в зорі нині
розвісив, кремса.

Сімнадцять власне паліндромів (один із яких у фігурному відцентрованому вирішенні) сусідять із п'ятьма паліндромами у формі рубаї (один із фігурними елементами), одним віршем-вісьовиком (присвяченим Мирославі Королю) із паліндромними вкрапленнями, тріолетом-раком, диптихами «У діл сивого боговисліду», «Мохом», «Моління лодії ідолян Нілом», триптихом «Ave, Eva!...». Досконалою версифікаторською дивовижею є «Тріолет-рак» (створений 21 серпня 1982 року):

І розважив Ісус, і вижав зорі,
і вони – лампи лип малинові,
і вони – лопухи диху полинові,
і розважив Ісус, і вижав зорі...
І – розор по мечету. Течемо, прозорі,
і воркує біда: надіб'є у крові...
І розважив Ісус, і вижав зорі,
і вони – лампи лип малинові.

До речі, регіональне слово «мечет» (із наголосом на першому складі) означає – невеликий ліс у степу. До другої частини належать паліндромони, тобто вірші, що читаються однаково від початку до кінця й у зворотному напрямі суцільним текстом. Паліндромони Микола Мірошніченко почав писати від березня 1991 року, вже беручи до уваги мої напрацювання у цьому плані (це він сам неодноразово визнавав). Тут маємо вісімнадцять паліндромонів, написаних у період від 6 березня 1991 року до 18 серпня 2008 року. Дев'ятнадцятим (і хронологічно останнім із зазначених) є тричленний паліндромон під назвою «Мовите летивом»:

Діловите летиво, летиво ловите,
ловите
летиво-ліД.

Мовите речовому закиньлетиву:
увительника
зумов

очеретивоМ.

Мовите летивом...

.....

утіливши

лиш виліт, –

умовите летивом.

До третьої частини належать цикли паліндромонів, що охоплюють твори, написані у різний час. Цикли сформовані приблизно за тематичним принципом, який, проте, є більш інтуїтивним, ніж яскраво вираженим. Загалом циклів є тринадцять, і розташовані вони приблизно за хронологічним принципом. Це: триптих «Потоп», септет «Указ ока на козаку», диптих «Чолова наволоч», триптих «Вітруни висі, біси винуртів», октоптих «Видихи див», диптих «Хан у кунах», пентаптих «Німбовини в обмін», еннаптих (із дев'яти творів) «Олтар птахів і – хат пратло», диптих «В'язанина з'яв», пентаптих «А тіло – то літа...», октоптих «В індиктах хатки днів», ентептих (з одинадцяти творів) «Носити сон», пентаптих «Антів сага – сага світна». І на кінець маємо ще візуальний паліндром «?око урозліт, я – дятіл зору, око?», де крайні слова імітують очі, а центральна літера – ніс.

Паліндроми Анатолія Мойсієнка походять з його книжки «Віче мечів». Наталя Науменко представлена чотирма паліндромними віршами. Юрій Олешко має забавні паліндроми і ракоскладівню. Віктор Остап (псевдонім Вікторії Стах) має солідного обсягу паліндромони. Юрій Охріменко є автором дотепних паліндромів на різні теми. Кость Павляк має 23 нумеровані паліндромони, два нумеровані і три т. зв. короткі паліндромони (хоча й вони не надто коротші від інших його творів). Анатолій Перерва представлений розлогою добіркою паліндромонів, а теж візуальним паліндромом. Андрій Підлісний має декілька жартівливих паліндромонів. В'ячеслав Романовський має в арсеналі паліндроми й «Паліндроминки», тобто мініатюри. У добірці Василя Рябого паліндроми (а їх величезна кількість) поділені на цикли (які самі по собі є маленькими книжками) «Вага агав», «Жар і міраж», «Варта трав», є «паліндроми з відлунням логогрифа» «Телелет», «Віно коконів» (вінок із паліндромними вкрапленнями), паліндромні хоку й один паліндромон. Андрій Савенець має паліндроми як із коротенькими, так і з розлогими рядками. Юрій Садловський, загалом схильний до мінімалізму в поезії, і в паліндромії є таким. Володимир Сапон має паліндроми й паліндромони. Микола Сорока має чотири паліндроми, закорінені в українську традицію. У Петра Сороки комбінуються часто вживані слова з рідше вживаними. Олексій Софієнко презентував цілу гаму розмаїтих варіацій: нестулиустий паліндром (тобто вірш, який є одночасно паліндромом та нестулиустом і є творчою знахідкою автора), пірамідальний паліндром, тавтограму-паліндром (тобто слова або словосполучення, що однаково читаються і з початку, і з кінця, і всі слова починаються з одного й того ж звука), фігурний паліндром і паліндромони. Василь Старун має значну кількість паліндромів і паліндромонів, а теж візуальні твори. Паліндроми Михайла Стрельбицького мають дедикації й об'єднані в цикл «Присвяття». Паліндроми Леоніда Стрельника емоційні. Назар Федорак написав

одного жартівливого паліндрома. Ганна Черінь має один паліндром (за авторським визначенням, із розділовими знаками і з деяким змістом). Паліндромони Наталі Чорпіти вирізняються вишуканістю, є в неї й фігурний твір. Олександр Шарварок представлений романом-паліндромом «Чар-Драч». Паліндроми Костя Шишка формально дотепні, з фігурними елементами. Микола Шостак має декілька паліндромів. Михайло Юрик є автором паліндромних моновіршів з назвами і без назв, розлогіших паліндромів і паліндромонів. Тематичний реєстр паліндромії вібрує від низин до вершин, від гумористики до профетики, від сміху до кабали, від прямолінійності до філософування. Є і три додатки. Додаток I: «Іншомовні паліндроми українських авторів (Н. Гончар, Н. Чорпіта, І. Лучук)». Додаток II: «Далке реп'яшша – переклад (версії М. Мірошніченка й І. Лучука)». Додаток III: листи М. Мірошніченка до І. Лучука. Післямовою слугує стаття Миколи Мірошніченка «Побачити луну навиворіт». Це є корпус мистецтва української паліндромії.

Найповніше сучасна українська візуальна поезія представлена в упорядкованій Тетяною Назаренко антології «Поезографія: Сучасна зорова поезія українською мовою» [1]. Це видання є результатом тривалих досліджень, воно спрямоване також на англomовне середовище, в якому працює упорядниця, тому вступ, біобібліографічні примітки та анотації-переклади до візуальних творів наведено теж англійською мовою, що робить цю книжку приступною для всіх зацікавлених закордонних фахівців. Вступом до антології слугує стаття Т. Назаренко «Каліграфічні написи, текстові конфігурації, фігурні вірші: еволюція української зорової літератури» [1, с. 43–65], яка є ґрунтовним нарисом історії й самобутності української візуальної поезії. Доби́рки двадцяти восьми авторів розташовані в антології за англійською абеткою, вони витворюють вичерпне уявлення про мистецтво візуальної поезії українською мовою. Візуальна поезія є оригінальною складовою експериментальної поезії, мистецтва поетичного загалом. Варто поглянути на найпоказовіші твори, керуючись їх порядком розташування в антології, не розмежовуючи материкових і діаспорних авторів. І на нюансування специфіки окремих авторів. Ярс Балан у деяких творах використовує ремінісценції з Михайля Семенка, з його поезомалярства, культивує «вишивані вірші» (розташування літер у яких нагадують вишивку), робить вірші-лабіринти за бароковим зразком, деколи зводить до мінімуму літерний елемент (використання лише знака м'якшення Ь у творі «Тиха ніч»). Зіновій Бережан композицію «Акорд» будує на словесній грі з параномастичними ефектами, коли стилістично використовуються подібні за вимовою слова. Володимир Чупринін (під псевдонімом Волхв Слововежа) послуговується стилізацією під давньоукраїнське письмо, залучаючи деколи паліндромні вирішення. Тетяна Чуприніна використовує індоєвропейську світоглядну символіку, по-паліндромному симетрично. Брайсн Дедора у творі «він ворухнувся», що складається з дев'яти шпальт, подає той сам текст кельтською та українською мовами, потім обидва стовпчики наближаються один до одного, зливаються, внаслідок чого виникає англійський варіант цього тексту, який відштовхує кельтський та український варіанти на маргінес. Юрко Гудзь у своїх «сілентивних» віршах (у яких значну роль відіграють коми, крапки, дво- і трикрапки, апострофи тощо, що позначають паузи) використовує слова з елементами зауму, стилізовані під дитячу

мову. Назар Гончар у своїх візуальних віршах використовує різні виражальні засоби, зокрема розбиває слова на частинки, наче при трясінні («Автопортрет в автобусі»), застосовує паліндромію та нотний ряд. Любомир Госейко у вірш «Ейфелева вежа» (що візуально нагадує візитівку Парижа) вніс ремінісценцію зі «Слова о полку Ігоревім». Іван Іов використовує цілу палітру візуальних виражальних засобів, «Баладу про пісковий годинник» вирішує у формі клепсидри, вірш «Метелик» і має форму метелика, а «Різдвяна вірша» має форму ялинки, у творі «Народження, можливо, геніяльного вірша» всі рядки позакреслювані. Микола Холодний у творі «Формула шлюбної ночі (Симфонія)» наводить хімічні формули тестостерону й естрогену, а теж одного літра алкоголю, поділеного між чоловіком і жінкою (кумедно, що цензори з КДБ сприйняли цей твір як шифрограму до ЦРУ та підшили до кримінальної справи автора). Мирослав Король комбінує слова, літери, цифри, малюнки у своїх творах, є в нього й візуально вирішений цикл «Вірші про вірші», який розкриває деякі секрети мистецтва поетичного. Задля об'єктивності неможливо й себе оминати, віршів «Зупа» й «Вуха» у формі миски й органів слуху відповідно, паліндромного магічного квадрата, а також композиції «Леопольд Ріттер фон». Вірш-загадка Володимира Лучука «Берізка» візуально нагадує деревце. Микола Луговик культивує фігурні вірші, зокрема вірш «На спомин з дня 500-ліття Січі» будує у формі січового куреня, вірш «Пам'яті Джона Леннона» подає у формі окулярів і гітари, композиція «Орфей і Евридика» являє собою два силуети, складені з літер відповідних імен. Віктор Мельник експериментує з сонетами: «Сонет навстоячки» читається по рядках знизу вгору, «Повішений сонет» читається по рядках зверху вниз, «Сонеторт» подано у формі торта; пародіює візуальні вірші М. Мірошниченка, М. Луговика, М. Сороки, Н. Неждани, а теж самого себе. Микола Мірошниченко має графічно вирішені паліндроми, фігурні вірші, зокрема вірш «Фонтан» (у якому обіграно каліграму Г. Аполлінера «Заріzana голубка і водограй»), вірш «Фенікс-птаха із земель Рустих (тобто Київської Руси)» у формі птаха, вірш «Портрет забутої жінки» у формі порожньої рами тощо, а теж «переклади» зоропоезії: з німецької (Райнгард Дьоль), азербайджанської (Аббас Абдулла Гаджаногли), узбецької (Атааллах Махмуд-і Хусайні Атаї). Анатолій Мойсієнко представлений візуальними паліндромами у графіці Волхва Слововезі й власною шахопоезією. Неда Неждана вірш «Пісковий годинник» подала у формі клепсидри. Роман Садловський представлений візуальним паліндромом, віршем «Ніколи вже не бігтимеш» і поезією в прозі «Два вікна» (розбитою на дев'ятнадцять шпальт). Микола Сарма-Соколовський вірш «Дзвін Івана Мазепи» вирішує у формі дзвона, вірш «Вітряк» – у формі вітряка ж, вірш «Кобзарям Коліївщини» – у формі надмогильного хреста, вірш «Найсердечніше серце» – у формі серця. Марія Шунь вірш «Уставочка» наче вишиває на рукаві. Микола Сорока обіграє слово *Україна* в «Політичному циклі», komponує вірші у формі сходів, жіночих грудей, чайної чашки тощо, використовує ремінісценції з М. Семенка. Василь Старун намагається з окремих літер робити візуальні композиції. Андрій Сукнацький користується теж англійською мовою (що робить, до речі, і Я. Балан), застосовує англійські, українські та китайські знаки. Ігор Трач робить варіації зі шрифтів. Василь Трубай використав не лише слова, а й цифри, математичні формули, дзеркальний принцип відчитування.

Віктор Женченко за мінімального використання слів тяжіє до домінування рисунка. Юрій Зморочив показує слова і фрази наче в кімнаті сміху у викривлених дзеркалах. Приблизно так представлена українська візуальна поезія на сторінках антології Тетяни Назаренко «Поезографія»; це є наразі найоб'єктивніша панорама в цій галузі.

Позаяк серед ключових понять експериментальної поезії є «конкретна поезія», то згадаймо австрійського поета Ернста Яндля (1925–2000), який є одним із найяскравіших представників *конкретної поезії*, особливістю якої є організація мовних елементів поетичного тексту за просторовим принципом, коли вирішальним є графічне вирішення, або коли сенсовність переноситься зі смислу на фонетичну форму. Яндлева поетична доктрина полягає в тому, що звукове й графічне оформлення слів може охоплювати серйозний смисловий і символічний підтекст, який не мусить співпадати з лексичним значенням окремих слів і словосполучень, ба навіть може вступати з ними у виразну конфронтацію. Зрештою, сам Ернст Яндль у своєму довільному стилі таким способом сформулював засади *конкретної поезії* та суміжних матерій у своєму *маніфестаційному* есеї «Передумови, приклади та цілі одного зі способів поетичного письма»: «хто працює зі словами, той працює зі значеннями: значення неможливо відокремити від слова. воно завідома встановлює межі вужчі в живій мові, а ширші в мові поетичній. будь-яка комбінаторика зі словами є комбінаторикою зі значеннями, навіть там, де текст написаний із прицілом не на зміст, а на вільну від змісту мовну модель... перша зустріч з окремими зразками експериментальної й конкретної поезії може захопити, та не менш і збентежити, відштовхнути чи обурити. преш за все впадає у вічі так чи інак сприймальний контраст стосовно того, що той чи інший читач дотогочас вважав поезією, що він любив. а як же бути зі стосунком такої поезії до традиції? хто пише вірші, хай там як, робить те ж, що робили до нього й інші, він вже тим, що пише вірші, продовжує традицію (що, звичайно, не означає, що це ж роблять і його вірші). якщо існують статичні й динамічні традиції, то наша традиція є динамічною й передбачає знання вже зробленого, щоб не повторювати його. з іншого боку, традицію треба знати, щоб знаходити в ній точки відліку власного шляху. ці точки є властиво незавершеностями, де щось почате і не продовжене, не доведене до кінця, де можна працювати далі. зрозуміло, що наближення до таких точок відбувається не нейтрально, а зацікавлено, згідно зарані вибраного напрямку, що визначається як особистісними обставинами автора, так і вимогами часу... традиція – це тривалість виникнення та зникання традицій – все, що володіє скріплюючою традицію силою... експериментальна поезія, як і будь-який різновид поезії у всі часи, виникає між моделями усної мови та мови поетичної. між ними – її місце. щоб з'явитися, тобто виокремитися, вона повинна зберігати дистанцію стосовно їх обох. її завдання полягає в тому, щоб вибрати рівно таку відстань від них, якої буде достатньо, щоб зберігати свою окремішність. з обох боків на неї безперервно падає дощик. а парасолі нема». (Доволі довільний переклад – мій; і пардон за задовгу цитату з моєї «Історії світової поезії»).

Конкретна поезія займає значне місце в дискурсі української експериментальної поезії. Ключовою в ній є постать Миколи Мірошніченка. Адже саме М. Мірошніченко – найпослідовніший український поет-конкретист. Пригадую, у червні 1997 року у

столиці канадської провінції Альберта, місті Едмонтоні, на міжнародній конференції (спільній із однойменним фестивалем) «EyeRhymes» її ініціатор, українсько-канадський поет і науковець Ярс Балан виголосив доповідь саме про Мірошниченка як найвидатнішого представника конкретної поезії в українському контексті. Саме тоді ми з Мірошниченком і ще низкою українських і зарубіжних літераторів і вчених стали співзасновниками Міжнародної асоціації візуального мовлення (International Association of Visual Languages). Українська делегація (до якої входили ще Іван Іов, Мирослав Король, Микола Луговик, Ігор Трач, Микола Сорока, Василь Трубай) грала чи не першу скрипку на фестивалі-конференції, кількісно більшими від неї були лише делегації з Канади й США.

І ще під кінець знову про дисертацію Юлії Починок. Якщо до «обойми» поетів-сучасників потрапила й моя скромна особа, то не омину увагою і свою присутність принаймні в авторефераті дисертації, адже таке нечасто трапляється. Отож, я затесався і до об'єкта дослідження (це – «українська експериментальна поезія, зокрема, поетичні твори Ю. Тарнавського, І. Лучука, Н. Гончара, Р. Садловського, Ю. Завадського, Ю. Андруховича та ін.; відеозаписи перформансів; аудіоподкасти фонетичної поезії тощо та інші форми фіксації різних поетичних експериментів» [2, с. 2]), і до теоретико-методологічної основи дослідження («Також у роботі послуговуюся концептуальними висновками дослідників, які займаються питаннями постмодерністської літератури в Україні, як-от Т. Гундорова, І. Лучук, Р. Семків та ін.» [2, с. 2]). У підрозділі 2. 2. «Мистецька гра зорового артеграунду», у якому проаналізовано широкий спектр візуальних експериментів в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття, написано, що «цю мистецьку практику розвинули І. Лучук, Н. Гончар та Р. Садловський» [2, с. 9]. Тут же зазначено, що «І. Лучук вирізняється як перший, в українському контексті, автор паліндромічної творчості із власним підходом до розуміння цього типу поезії» [2, с. 10]. У підрозділі 3. 2. «Експериментальна поезія ЛуГоСад(у): трансформація візуальності» «простежено, як львівські поети-експериментатори намагаються запровадити в українській літературі летричну традицію, суть якої полягає в актуалізації текстуальних зв'язків між автором і читачем на основі семантичних та кінетичних художньо-образних асоціацій» [2, с. 12]. При цій нагоді сказано, що мій вірш «Леопольд Ріттер фон» – це «один із найцікавіших летричних прикладів в сучасній українській поезії. Слід визнати, що попри довільну комбінацію літер, текст має алгоритм чіткої системи лексем: перший і п'ятий рядки – однакові, зрештою як і другий та четвертий» [2, с. 12]. Дозволю собі трішки уточнити, бо комбінація літер тут аж ніяк не довільна. Пояснювальне формулювання до цього вірша у виданні «Поезографія: сучасна зорова поезія українською мовою» виглядає так: «У двох квадратах вміщено подвійне прізвище письменника-львів'янина, яке складається із прізвища батька (Захер) та матері (Мазох). Подібність квадратів символізує рівність батьківського та материнського початків. Кожен квадрат читається однаково від кутів до центру в усіх можливих варіаціях» [1, с. 117]. Лагідно, і наче все прозоро. Там же в контексті виявлення особливостей творчої манери й уподобань лугосадівців сказано, що «більш характерними для паліндромічної поезії І. Лучука є «тексти-покручі» та «перевертні» [2, с. 12]. Із «перевертнями» (їх ще й по-

іншому можна розмаїто називати) я ще якось згоден, а от «тексти-покручі» викликають у мене не зовсім адекватні естетичні конотації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Поезографія: сучасна зорова поезія українською мовою / упоряд. Т. Назаренко. – Київ : Родовід, 2005. – 204 с.
2. *Починок Ю. М.* Українська експериментальна поезія кінця ХХ – початку ХХІ століття: текст, контекст, інтертекст : автореф. дис. ... канд. філол. наук / 10.01.06 – теорія літератури / Юлія Мирославівна Починок ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2015. – 20 с.
3. *Починок Ю.* Українська експериментальна поезія кінця ХХ – початку ХХІ століття: текст, контекст, інтертекст : монографія / Юлія Починок. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. – 216 с.
4. У сузір'ї Рака : Антологія української паліндромії / упоряд. М. Мірошниченка, І. Лучука ; передм. І. Лучука, післям. М. Мірошниченка. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 432 с. – (Серія «Дивоовид»).

*Стаття надійшла до редколегії 23.01.2017
Прийнята до друку 15.02.2017*

UKRAINIAN EXPERIMENTAL POETRY (SOME ASPECTS)

Ivan LUCHUK

*National Academy of Science of Ukraine, Ivan Franko Institute,
18, Drahomanova Str., Lviv, 79005, Ukraine*

The article has reviewed modern experimental poetry. In particular, attention has been drawn to visual poetry and palindromes. In 2015 Yulia Pochynok published her dissertation «Ukrainian experimental poetry of the end of the 20th and beginning of the 21st centuries: text, context, intertext». Y. Pochynok introduced a term «Ukrainian experimental poetry» in scientific usage. By term «experimental poetry» she means not only all possible types of formal text processing, but also «game with words, experiment on content», considering it both as a complex of typical poetic characteristics and different historic literary phenomenon. In these terms, Pochynok considers the original layer of daring literature searches, based on special creativity. These are experiments with language on different levels (semantic and phonetic), combination of painting and poetry (expressed by graphical representation of letters), text collages (connection between character and object), tech stuff, performance. Identified are four types of experiment: semantic-structural, technical, visual, performative. Performance is best shown on the example of works of Nazar Honchar. The art of Honchar's poetry is marked with versatility, originality and specificity. Versification variety, reference to visual poetry (in particular, palindromes), experiments with sound expression, musicality, theatricality – all these are elements of his poetic art. Honchar is called as probably the best Ukrainian poet-performer. Concrete poetry has significant place in discourse of Ukrainian experimental poetry. Its key-figure is MykolaMiroshnychenko, as he was the most consistent Ukrainian concrete poet. In the Ukrainian context the most developed is the third type of experimental poetry – visual type. Palindromes are usually included into visual poetry. Therefore, the theme of the article is focused on visual poetry and palindromes.

Keywords: Ukrainian poetry, experimental poetry, visual poetry, palindroms.